

їй діяльності будь-які спеціальні знання та науково-технічні засоби, якщо він вважає, що достатньо ними володіє для вирішення конкретних питань. В інших випадках він повинен залучати спеціаліста та експерта або коли їх участь на досудовому слідстві є обов'язковою за законом.

Саме таким шляхом іде практика застосування слідчими спеціальних знань, що повністю відповідає процесуальному становищу слідчого та оправдано з точки зору його відповідальності за кінцеві результати досудового слідства.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день в Україні не існує спеціальних експертних підрозділів, які б проводили експертизи носіїв машинної інформації, програмного забезпечення, баз даних та апаратного забезпечення комп'ютерів. У зв'язку з цим вони можуть призна-

чатися спеціалістам, які працюють в інформаційних центрах, навчальних та науково-дослідних закладах, в організаціях, які займаються розробкою програмного та апаратного забезпечення для комп'ютерів.

1. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: Учебное пособие. – К.: КГУ, 1987. – С. 50-51. 2. Погуляев В.В. Роль эксперта и специалиста в расследовании нарушений исключительных прав // Право и экономика. – 2004. – № 7. – С. 51. 3. Глушенко В.С. Застосування судової експертизи при розслідуванні злочинних порушень авторського та суміжних прав // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С.125. 4. Галанов В.О., Грищенко Л.Л. Взаимодействие органов следствия и дознания в процессе расследования нарушений авторских прав в области контрафактной продукции // Следователь. – 2003. – № 2. – С. 30-31. 5. Россинская Е.П., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. – М.: Право и закон, 2001. – С. 78. 6. Там саме. – С. 80.

Надійшла до редколегії 20.10.10

К. Яцино, асп.

МІСЦЕ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА В СИСТЕМІ ІНШИХ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Стаття присвячена науці соціології права, її предмету та визначенню місця серед інших гуманітарних наук. Автор намагається простежити і дати комплексну ґрунтовну відповідь на зв'язок соціології права з юридичною та соціологічною науками. Аналіз різних вчених підходів та предмету соціології права дасть змогу віднайти достойне місце цієї галузі знань у вітчизняній науковій доктрині.

Ключові слова: соціологія права, предмет соціології права.

Статья посвящена науке социологии права, ее предмету и месту среди других гуманитарных наук. Автор пытается проследить и дать комплексный обстоятельный ответ на связь социологии права с юридической и социологической науками. Анализ различных ученых подходов и предмета социологии права даст возможность найти достойное место этой области знаний в отечественной научной доктрине.

Ключевые слова: социология права, предмет социологии права.

The article tells about the science of sociology of law, its object and determine where among other humanities. The author tries to trace the complex and give us a substantial response to the sociology of law with a legal and social science. Analysis of various scientific approaches and subject matter of sociology of law will help to find a dignified place this branch of knowledge in domestic scientific doctrine.

Key words: sociology of law, object to the sociology of law.

З появою такої науки як соціологія права, нагальним постало питання про визначення її місця та статусу в системі інших гуманітарних наук, зокрема її співвідношення з загальною теорією права та загальною соціологією. Дискусії про природу, предмет, об'єкт і місце соціології права серед інших соціальних і юридичних дисциплін відбувається і в нашій країні, і в країнах ближнього і далекого зарубіжжя. Актуальність теми наукової статті пов'язана з тим, що до недавнього часу в юридичній та соціологічній науках сформувалися такі погляди на проблему статусу соціології права та місця її серед інших гуманітарних наук: 1) Соціологія права є допоміжною дисципліною в межах правознавства (К. Левеллін, А. Нусбаум та ін.); 2) Соціологія права є різновидом загальної теорії права або входить до його невід'ємної частини (Е. Дюркгейм, В. Луншодт, Н. Луман, А. Хегерстрем та ін.); 3) Соціологія права розглядається як галузь загальної соціології або ж як самостійна соціологічна дисципліна (С. Ерліх, Р. Кенінг, М. Вебер, Ж. Гурвич та ін.); 4) Соціологія права – міждисциплінарна наука, що сформувалася на перетині правознавства і соціології (цю позицію обстоюють сучасні вчені: Е. Тадевосян, В. Н., Кудрявцев, В. П. Казимирчук, І. С. Самощенко, Е. В. Кузнєцов).

Тому метою дослідження автора є обґрунтування чи заперечення даних підходів до визначення статусу соціології права серед інших гуманітарних наук, аналіз новітніх тенденцій в розумінні самостійного статусу даної науки та надання йому оцінки.

Завданнями, що будуть вирішуватися в ході наукового дослідження є висвітлення основних концептуальних підходів до розуміння предмету соціології права; визначення місця соціології права в системі інших гуманітарних наук, обґрунтування її самостійного юридичного статусу.

Методологічною основою наукової статті стали деякі загальнонаукові методи дослідження: системний і структурно-функціональний методи, закони і методи логічного аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння та протиставлення, аналогії тощо. А також основні методи філософського вчення: єдність історичного і логічного, конкретного та абстрактного, одиничного і загального, теоретичного та емпіричного, формального і змістовного. А також використані Серед юридичних методів при написанні наукової статті доречно було б виділити порівняльно-правовий та формально-догматичний методи.

Використання вказаних методів дослідження значною мірою допомагало в систематизації наявного фактичного і теоретичного матеріалу, що дозволило отримати позитивні результати, необхідні для досягнення поставленої в роботі мети.

Проаналізуємо спочатку вказані вище підходи до визначення місця соціології права в системі гуманітарних наук. Перші два з них говорять про соціологію права, в основному, як про сукупність емпіричних конкретно-соціологічних досліджень права. Розробки ж її теоретичних проблем проводилися у рамках загальної теорії держави та права та галузевих наук. Загальна соціологія допомагає загальній теорії права враховувати й помічати явища й процеси загально соціального характеру, які не охоплюються рамками однієї галузі наукових знань, що значно розширює сьогодні проблематику загальної теорії права. Зокрема, до таких проблем можна віднести конкретні прояви життя суспільства у правовій сфері. Саме тому, на думку Керімова, соціологія права є одним із напрямків загальної теорії права, який, ґрунтуючись на емпіричному рівні пізнання, піднімається до раціонального осмислення правової дійсності [1, 12]. С. Алексєєв теж обстоює погляд, що загальна тео-

рія права включає філософію права, соціологію права і спеціально-юридичну теорію права як сфери, напрямки й суму юридичних знань [2, 51].

Г. А. Злобін, С. А. Шликов, М. В. Сирих, В. Н. Зенков, В. В. Глазирін теж не виділяють соціологію права в окрему науку. На їх погляд таке відокремлення соціології права означало б позбавлення загальної теорії права і галузевих юридичних наук їх соціологічної основи. І ті проблеми, які віднесені до соціології права, з таким же успіхом могли бути віднесені і до теорії права чи галузевих юридичних наук, бо проблеми соціальної обумовленості права, його оптимальності, функцій права, ефективності норм права, правосвідомості, взаємодії права і інших соціальних норм – все це безпосередньо входить до загальної теорії права, в чому можна переконатися, відкривши будь-який повний підручник теорії держави і права. Дані науковці наголошують на тому, що соціологія права уявляє собою лише окремий напрям наукових досліджень, що пов'язані з пізнанням об'єкта загальної теорії права і розробкою соціологічного інструментарію таких досліджень [3, 18-26].

Таке часткове укріплення соціології права під "дахом" інших правових наук, вважає В. І. Зайцева, призвело до її ототожнення чи злиття з ним. А оскільки вважається, що теорія держави і права та галузеві юридичні науки і так є соціологічними за своєю суттю, то існування на фоні системи правознавства юридичної соціології було б зайвим та позбавляє соціологічного змісту інші правові дисципліни [4, 11].

Вчення про самостійність соціології права розвивалося разом із вченням про неї як галузі загальної соціології. Саме соціологи найперше виявили індивідуальні характеристики предмету нової дисципліни під назвою соціологія права у зв'язку з тим, що її метою є дослідження феномена права з позиції соціології. Об'єктивно підставою для виокремлення такої особливої галузі знань як соціологія права послужило те, що право – це важливий не тільки політичний і юридичний, але й соціальний інститут, якому належить найважливіша роль у соціальному контролі та соціальному регулюванні. Правові явища і процеси не можуть бути глибоко і всебічно вивчені поза їх зв'язком із суспільством як соціальною системою, тобто поза соціальними зв'язками. В цьому ракурсі є цікавою концепція "правової реальності" сучасного українського вченого С. Максимова. Цей дослідник зазначає, що соціологія права займається юридичним і емпіричним вивченням права у його соціальному виразі, проявами і виразами його в контексті соціальних зв'язків, в його співвідношенні з іншими соціальними явищами і процесами. Тому саме співвідношення права з людським буттям стало однією з основних проблем соціології права [5, 53].

Але розвиток про вчення правових чинників з соціологічної точки зору не стояв на одному місці і пішов далі, аж до визнання соціології права міждисциплінарною галуззю наукового знання з самостійним статусом, яка поєднує в собі пізнавальні ресурси юриспруденції як системи наук про право та державу і загальної соціології, як науки про загальні принципи відтворення, функціонування і зміни форм соціальних взаємодій, в тому числі суспільства як цілісної системи соціальних взаємодій. Ця точка зору знаходить своє вираження в ряді праць російських і українських науковців. Так Е. Тадевосян вважає, що соціологія права виникла і розвивається на перетині соціології і правознавства, адже саме соціологічне знання про право, його дію і розвиток складає фундамент вивчення як політичної сутності права, так і власне юридичних аспектів права у правознавстві. Визнаючи соціологію права наукою про зага-

льні та специфічні соціальні закономірності і механізми взаємодії права і суспільства як соціальної системи, Е. Тадевосян доводить, що правознавство досліджує право ніби із середини, тоді як соціологія права вивчає його ззовні. Якщо правознавство виявляє насамперед якості і закономірності розвитку самого права, то соціологія права має своїм об'єктом не соціум і права взяті окремо, а взаємозв'язок і взаємодію соціального і правового, точніше соціально-неправового та соціально-правового. Тобто соціологія права вивчає соціальне в праві, правове як специфічний прояв соціального, правове у поєднанні із соціально-неправовим [6, 101].

Щодо самостійності соціології права висловлюють свої думки авторитетні російські правознавці – В. Н., Кудрявцев, В. П. Казимирчук, І. С. Самощенко, Е. В. Кузнецов. Вони пишуть про те, що соціологія права є самостійною науковою дисципліною, що сформувалася на перетині соціології та правознавства, адже вивчає соціальні чинники, що взаємодіють з правовими явищами, а також механізм і закономірності такої взаємодії [7, 15].

Дійсно, в сучасних умовах відбувається бурхливий розвиток процесів інтеграції, диференціації та взаємопроникнення наук, зумовлених не лише внутрішньою логікою і тенденціями розвитку науки, а й потребами практики, яка ставить перед правознавством такі комплекси завдання, які не може вирішити самостійно будь-яка окрема галузь знань. І зважати лише на зміст повних підручників з теорії держави і права не варто, адже, як пише В. Бабкін, "для сучасної науки характерне посилення взаємозв'язків між різноманітними галузями, інтегративних тенденцій у їх розвитку". Центральною проблемою інтеграції наук і синтезу знань, наголошує вчений, є проблема їх співвідношення, встановлення та посилення взаємозв'язків між ними [8, 15]. Все це виявляється дуже корисним на практиці, адже фахівці з юриспруденції повинні бути обізнані не лише зі структурою права та його змістом, але й з його соціальною ефективністю, соціальною обумовленістю, зв'язками з іншими нормативними системами, діючими в суспільстві, тому включення до курсів підручників певних знань з соціології права просто необхідне за умов відсутності нормального викладання цієї дисципліни у вищих навчальних закладах.

Звичайно ж визнання двоїстої природи соціології права певною мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку науки в цілому і правознавства і соціології, сприяє подоланню взаємної відчуженості, а часом навіть певної зневаги до досліджень один одного, з боку правознавців та соціологів, формування у них упевненості у тому, що лише їх спільними зусиллями можна створити найбільш повну, адекватну характеристику такого надзвичайно складного феномену як право. Але чи доцільно говорити саме про міждисциплінарний статус даної науки, адже відомо, що є багато наук, які мають зв'язки одна з одною, особливо це виявляється в галузі гуманітарного знання. Зв'язки ці можуть бути як двосторонніми, так і багаторонними. Але необхідно в будь-якому випадку розібратися, до якої галузі знань тяжіє та чи інша наука. Чи є вона передовсім соціологічною в своєму спрямуванні чи юридичною за своєю природою і характером допомагає вченню про її об'єкт і предмет дослідження.

Питання про об'єкт соціології права здебільшого в юридичній літературі не викликає сумнівних і двозначних висновків. Напевно тому, що часто відбувається ситуація, коли об'єктом дослідження тієї чи іншої гуманітарної науки стає спільне коло пізнання: певне явище чи сукупність явищ або речей. В юридичних науках – це визначене коло суспільних відносин, що регулюються

правовими нормами. Суто теоретичні правові науки, такі як теорія держави і права, історія держави і права, соціологія права, філософія права досліджують право як цілісне суспільне явище, але характеризуючи його з різних сторін. Так, на відміну від юридичної теорії об'єктом дослідження соціології права є право, але не як набір певних норм, їх природа і характер, а як потужна нормативна система, що покликана взаємодіяти з іншими суспільними явищами і процесами, та соціальна зумовленість права.

Питання про предмет науки найважливіше в її статусі і місці серед інших наук, адже після того, коли сформується таке однорідне коло відносин, яке досліджує та чи інша галузь знань, дослідники можуть вести далі мову і про методологію та методи даної науки, про функції, які вона виконує. Отже, питання про предмет науки – це питання про те, що і як вивчати, чому і як вчити в даній галузі знання та де межі компетентності спеціаліста. У дослідницькій практиці ми зустрічаємось з необхідністю перетину межі предметної зони. Здійснювати такий перехід можна двома шляхами: легальним і нелегальним, дотримуючись певних правил або ігноруючи їх. У першому випадку ігнорується сам факт переходу межі і відповідно – потребу звернутися до понятійно-методичного апарату сусідньої галузі знання або необхідність залучення спеціалістів цієї галузі. Нелегальний шлях загрожує дилетантизмом, некомпетентністю. Така логіка сучасного поділу праці в науці, де поглиблення професіоналізму супроводжується інтеграцією в міждисциплінарних зв'язках і комплексних дослідженнях спільного об'єкта.

Щодо предмету соціології права, то для його характеристики в науковій літературі використовують такі ознаки: вивчення загальних і специфічних соціальних закономірностей функціонування та зміни права в суспільстві; пізнання механізмів взаємодії суспільства та його соціальної підсистеми – права; дослідження форм виявлення, шляхів і механізмів їх реалізації в поведінці та діяльності особистості, соціальних груп, організації і сучасного суспільства в цілому; вивчення соціальних дій індивідів в юридично значимих ситуаціях; пізнання соціальних властивостей права як засобу соціальної регуляції, закономірностей, шляхів і механізмів його взаємодії з суспільством як соціальною системою.

До уваги пропонується генеза визначень предмету соціології права в сучасній юридичній думці.

В юридичній науці в найбільш розповсюдженим залишається визначення, дане С. В. Боботовим: соціологія права – "наука про соціальні умови існування, розвитку і дії права в суспільстві" [9, 15]. Інший дослідник Е. В. Тадевосян, визначає соціологію права як науку про закономірності взаємодії права і суспільства як соціальної системи [2, 50].

За В. А. Глазиріном, соціологія права є галуззю, що вивчає соціальні закономірності функціонування, змінення і механізми взаємодії суспільства і його соціальної підсистеми – права [10, 10].

Цікаве визначення соціології права, дане І. Я. Писаренком: це "наука, що вивчає право як соціальний інститут, як систему регулювання суспільних відносин і вимог підтримки суспільного порядку, як процес формування правосвідомості і правотворчості, трансформації юридичних норм в соціальну поведінку на всіх рівнях – суспільства, класів, соціальних регіонів, різноманітних сфер суспільного життя, соціальних груп і особистостей" [11, 431]. Дане визначення включає в себе найрізноманітніші аспекти, рівні проявів і, відповідно, вивчення правових процесів в цілому. Тут соціологія права визначена як наука, що вивчає різні аспекти правових

процесів, де саме право подається як процес, що відбувається насправді, що є рухливим і не стоїть на одному місці. Це найширше визначення предмету соціології права в юридичній літературі.

Сучасний дослідник О. М. Джуца визначає соціологію права як галузь знань загальної соціології, яка вивчає соціальні закономірності функціонування та зміни права, механізм взаємодії суспільства та його соціальної підсистеми – права, форми виявлення, шляхи та механізми їх реалізації в поведінці та діяльності особистості, соціальних груп, організації і сучасного суспільства в цілому, як необхідну умову підтримання соціального порядку [12, 18]. Він вважає, що перевага цього підходу до розуміння соціології права полягає насамперед у тому, що соціально-правова реальність розглядається в ній у визначеному контексті – в контексті і сучасності, і постсучасного розвитку, що дозволяє виключити філософські спекуляції на тему про "суспільство взагалі" із трактуванням предмета соціології в цілому, соціології права зокрема.

Лаконічне визначення предмета соціології права дає В. В. Лапаєва: "Предметом соціології права як юридичної дисципліни є право як форма вираження, захисту і реалізації правостворюючих інтересів, тобто соціальних інтересів, що узгоджені з принципом формальної рівності" [13, 29]. Але, на думку автора статті, дане визначення не відображає тієї суті права і його різнобічності, тих сторін даного соціального явища, що саме вивчаються соціологією права. Предмет соціології права зводиться лише до дії права у зв'язку з соціальними інтересами, що є звичайно правильним, але неповним, адже право – це не тільки потужний чинник для виконання й досягнення інтересів, а й гарантія прав, законності, захисту свобод.

Найбільш коротким визначенням предмету соціології права є те, що дане американським дослідником Н. Аберкомбі: це "наука, що вивчає вплив соціальних умов на законотворення і застосування законодавства" [14, 312]. Це визначення, не дивлячись на його лаконічність, показує головний аспект соціології права, що торкається впливу соціальної сфери на юридичні процеси, на законотворення і застосування. Такого роду визначення можна назвати соціоцентричним розумінням соціології права – соціальне виступає як основа юридичного.

Цікаве визначення дослідження соціології права дає К. Кульчар: "Соціологія права підходить до правових явищ, з їх окресленістю, структурою, функціями, динамікою і т. ін., в основному, оперуючи системою соціологічних понять, а їх теоретична сторона передовсім примикає до теорії права" [15, 118]. В цьому визначенні смисловий центр знаходиться в сфері самої науки, і його можна назвати наукоцентристським розумінням соціології права.

Ще один американський дослідник, соціолог за фахом, Л. Мейх'ю пише, що соціологія права виходить з передумови про те, що право здійснюється в соціальному контексті і його можна зрозуміти тільки в цьому контексті. Слово "здійснюється", за його словами, має важливе значення, тому що з соціологічної точки зору право повинно розглядатися не просто як всього лише статичний набір норм, а передовсім як процес. Воно здійснюється в ході виконання, тлумачення, застосування і творення соціальних норм з юридично обов'язковою силою дії, тобто соціальних норм, забезпечених правовою санкцією політично організованого суспільства [16, 220]. Дійсно, на відміну від визначень предмету соціології права, даних сучасними дослідниками вище, саме в цьому прослідковується не лише вплив соціальних на факторів на формування системи правових норм, але й діяльність правових норм і суспільстві і наслідків, які внесуть вони в суспільні відносини, в даному

разі мається на увазі здійснення права в судах, адміністративних установах, судово-виконавчих органах, при виконанні договорів.

Отже, з'ясувавши об'єкту та предмету сторони дослідження науки, можливо говорити не тільки про її самостійний дисциплінарний статус, але й приналежність до того чи іншого суспільного знання, в даному випадку юридичного чи соціологічного.

Те, що дана наука є передовсім юридичною влучно обгрунтовує правознавець В. В. Лапачев. Вона пише, що без використання теоретичного потенціалу юридичної науки соціологія права не може отримати статус повноцінної наукової дисципліни і буде уявляти собою комплекс емпіричних досліджень, що не виходять на фундаментальні проблеми правового життя суспільства. Тому найбільш плідно соціологія права може розвиватися в рамках правознавства як галузь правового знання. Вона вважає, що в соціології права потрібно перенести дослідницький інтерес з питань дії вже прийнятого законодавства на виявлення соціальних норм, що потребують законодавчого закріплення. У зв'язку з цим необхідна юридична компетенція, розуміння природи права, його соціального змісту, що і потрібно в першу чергу покласти на соціологію права [17, 20-25].

Позицію про те, що соціологія права насамперед є юридичною наукою також підтримує відомий правознавець В. А. Туманов, використовуючи протиставлення вивчення "права зовні" (що характерно для соціології) вивченню "права зсередини" (що характерно для юриспруденції), робить висновок, що для того, щоб вивчати право зовні, потрібно знати його зсередини. Цього, на його думку, якраз не вистачає авторам, що приходять в право із соціології, і тоді юридична соціологія виходить зведеною, в основному, до використання правового матеріалу для ілюстрації соціологічних установок і вирішень [18, 10]. Дійсно, соціологам, що працюють в напрямку юридичної соціології, потрібні знання в області юриспруденції. Приклад того творчість М. М. Ковалевського, Л. І. Петражицького, П. А. Сорокіна, що показали плідну взаємодію соціології і юриспруденції на рубежі XIX і XX століть.

Можна привести ще безліч дефініцій соціології права та її предмету. Але головний висновок з них, це те, що кожна має свою власне теоретично-логічну основу, опираючись на яку вона виведена. Ці визначення рівноцінні, адже можуть бути використані в різноманітних дослідницьких цілях чи в контексті різних практичних завдань, особливо при вирішенні специфічних науково-практичних задач. Автор статті, намагаючись виділити спільні критерії визначення предмету соціології права, мабуть, зробить акцент на тому, що до її предмету дослідження належать взаємодія юридичних і неюридичних чинників, взаємозв'язок правових і неправових явищ. Отже, правові явища (правові чинники) становлять інтерес для соціології права (на відміну від традиційної юриспруденції) не самі по собі, а в їх зв'язку з неюридичними чинниками, а неюридичні чинники є значущими для соціології права (на відміну від загальної соціології) лише у зв'язках, впливах, взаємодії з правовими явищами. Соціальні чинники, які взаємодіють з правовими явищами, а також механізм і закономірності такої взаємодії є найважливішим елементом дослідження соціології права. Але в даному контексті не потрібно асоціювати соціологію права з міждисциплінарною наукою, адже на сучасному етапі розвитку правової думки формується новий погляд на соціологію права як юридичну дисципліну, в якому робиться акцент саме на її правовій складовій, що вивчає в єдності її соціально-філософського і спеціально-соціологічного рівнях вивчає:

а) соціальну обумовленість права, його інститутів та норм, закономірності дії на право всієї системи матеріальних і духовних чинників;

б) механізм дії права в суспільстві, закономірності впливу права і правозастосовчої діяльності на різноманітні сторони соціального життя;

в) ефективність дії права, його інститутів і норм в регулюванні суспільних відносин.

Тому хотілося б наголосити саме на самостійному статусі даної науки та юридичному спрямуванні її предмету, що становить вивчення впливу соціальних чинників на формування та розвиток права і ефективності дії правових норм в регулюванні суспільних відносин. Тобто ми маємо дві складові, але органічно пов'язані між собою частини предмету дослідження даної науки, що взаємодіють між собою та спричинюють одна одну і перебувають між собою в нерозривному діалектичному зв'язку.

Хоча потрібно зауважити, що ряд науковців, не відкидаючи самостійного значення юридичної соціології, вважають, що вона такою буде вважатися лише в майбутньому, а зараз знаходиться на стадії становлення, формування, а система соціологічних знань про право, що досліджується нею, утворює лише один з наукових напрямків правознавства.

Є навіть думки науковців про те, що соціологія права може існувати і як соціологічна і як юридична дисципліна одночасно, але це дві різні за предметом та методом галузі наукового знання, які відрізняються одна від одної так само, як соціологія від юриспруденції. Проте сама по собі принципова можливість існування соціології права в двох різних іпостасях зовсім не означає, що обидві ці наукові дисципліни (соціологічного та юридичного профілів) фактично сформувалися і функціонують. Фактична сторона справи така, що соціологія права як окрема галузь правознавства вже сформувалась. Цього не можна сказати про соціологію права як самостійну соціологічну дисципліну [19, 47].

Неприпустимі категоричність В. В. Варчука, який, повторюючи положення Ж. Карбоньє про вузьке та широке розуміння соціології права, водночас виступає за твердження погляду на соціологію права як на галузь соціології. Відносячи соціологію права до соціологічних дисциплін, В. В. Варчуку все ж таки не вдається уникнути двозначних положень і дефініцій. Так він пише, що "створюючи, викладаючи або вивчаючи соціологію права, можна взяти за вихідне положення або право, або соціологію", що "становлення соціології права може відбуватися як на основі загальної соціології, так і на базі теорії права", що "соціологія права знаходиться між соціологією та правом" [20, 108]. Отже дослідник сам собі суперечить у своїх поглядах, несвідомо виводячи соціологію права за межі загальної соціології.

Непослідовний і суперечливий у своїх поглядах також В. М. Ксенофонтов, який в одній і тій же праці спочатку розглядає соціологію права як частину загальної соціології, яка вивчає функціонування прав як частину загальної соціології, яка спирається на весь її технічний інструментарій і визначає її як галузь соціології, яка вивчає функціонування права в системі соціальних інститутів, генезис, динаміку та структуру правових норм, їх роль у суспільстві. А далі у резюме зазначає: "Отже, соціологія права є частиною правознавства, яка вивчає соціальні умови генезису, розвитку та дії права в суспільстві" [21, 16]. Звісно, таке подвійне трактування є неприпустимим.

Цікавою є також позиція чернівецького вченого в галузі соціології права Савчука С. В., що розподіляє соціологію права як окрему галузь соціології, та юридичну соціологію як специфічно визначену складову правознавства. Своїми аргументами щодо такого поділу дослідник вважає наступні. Предмет соціології права є особливим аспектом предмета усієї соціології, а саме соціальні закономірності функціонування та зміни пра-

ва, механізм взаємодії суспільства та права, соціологія права вивчає право насамперед як соціальний інститут, який виконує ряд необхідних для суспільства функцій, забезпечує у взаємодії з іншими соціальними інститутами громадську стабільність. Юридична ж соціологія історично і методологічно виникла із загальної теорії права, її об'єктом є право не як окремих елемент, а як ціле, самодостатній нормативний феномен, в взаємодії з іншими об'єктами (матеріальними, духовними в їх соціально-правовому вимірі), на які воно впливає і які чинять вплив на нього. Вирішальне значення для юридичної соціології має не концепція розуміння суспільства в цілому, а концепція соціолого-юридичного праворозуміння, основною метою юридичної соціології є не підтримання соціального порядку взагалі, а оптимізація правового регулювання [22, 188-189].

Але такі погляди науковця наштовхуються на гостру критику, адже, по-перше, соціологи здебільшого взагалі не займаються розробкою проблем соціології права, чим займаються знову ж таки скоріше юристи, по-друге, проводячи таку суттєву різницю, стирається взагалі вся суть соціології права як окремої науки, і вона знову ж таки включається до загальної теорії права або ж різниця між ними робиться майже несуттєвою, обмежуючи тим самим предмет соціології права. Тому робити таке чітке розмежування, звертаючи увагу лише на етимологію слів, є зайвим і часто заплутує на практиці. На особисту думку дисертанта доцільно буде вживання як назви "соціологія права", так і назви "юридична соціологія", адже від цього якось конкретна суть і напрямок науки не зміниться, до того чому б не включати до цієї галузі знань поряд з правовими методами і загально-соціологічними, включаючи і здобутки соціології, адже, як ми переконалися вище, соціологія права використовує здобутки цих двох соціальних наук. Важливо пам'ятати лише, що соціологія права (юридична соціологія) прагне пізнати право в його дії – виявити галузь, в якій швидкі або повільні правові зміни є ефективними; вона намагається визначити, якого роду правовий інструментарій приводить до відповідних змін у політичній свідомості, сфері господарських відносин або в стосунках між людьми, намагається виявити посередні або побічні негативні наслідки, які право може створити.

Також нерідко поняттю "юридична соціологія" надають більш широкого значення, ніж поняттю "соціологія права". Вважають, що остання обмежується тільки власне правом – нормами й інститутами, у той час як юридична соціологія охоплює всі явища, більш-менш пов'язані з правом, все, стосовно чого право може бути причиною, наслідком або приводом, включаючи насильство, бездіяльність, девіантну поведінку. Але в науковому плані все ж таки кориснішим видається більш широкий підхід до предмета дослідження, оскільки немає таких наслідків права (нехай навіть дуже віддалених і часом деформуючих його), звернення до яких не сприяло б його пізнанню [23, 321].

Інші науковці, навпаки, юридичну соціологію розуміють як підгалузь соціології права, обґрунтовуючи це тим, що до предметно-об'єктної області юридичної соціології відносяться соціологічні дослідження, пов'язані виключно з "юридичними" процесами. А найбільш загальну структурну основу "юридичної соціології" складають соціологічні проблеми юриспруденції як основа юридичної соціології в цілому [24, 119]. Такий підхід заплутує зовсім, і стає взагалі незрозуміло, на яких підставах розмежовуються предмети дослідження даних галузей знань.

Використання терміну "юридична соціологія" часто на практиці плутається і з іншим розповсюдженим поняттям "соціологічна юриспруденція". Але з приводу

цього влучно пише французький дослідник Ж. Карбоньє. Він пояснює, що терміном "соціологічна юриспруденція" позначається дослідження соціологічного на правлення в юридичній науці, а термінами "юридична соціологія" і "соціологія права" – соціально-правові дослідження в рамках окремої галузі. Тому не потрібно плутати соціологічну юриспруденцію з юридичною соціологією, а юридичну соціологію і соціологію права потрібно розуміти як тотожні поняття [25, 31]. Підтримуючи позицію цього французького дослідника про те, що юридична соціологія і соціологія права є тотожними поняттями, водночас пропонується звернути увагу на те, що соціологічна юриспруденція, під якою, до речі, розуміють класичну соціологію права, створену Є. Ерліхом, М. Вебером, М. Х. Тимашевим та ін., є ніщо інше як теоретичний компонент соціології права [26, 13], адже інакше б соціологія права складалася лише з набору певних досліджень емпіричного характеру, відкидаючи теоретичні.

Деякі вчені, серед них доктор соціологічних наук Мельник М. І., вважають, що зараз потрібно застосовувати таке поняття як права соціологія, вважаючи її "новим якісним рівнем соціології права" [27, 3-5]. Свою думку ці вчені обґрунтовують тим, що зараз з'явилися нові соціологічні дослідження, що не мали місце раніше, в суспільстві змінився рівень правової культури, правосвідомості, правозасвоєння. Але всі ці аргументи, на думку автора статті, не є достатніми, щоб замінити поняття "соціологія права" на "правову соціологію". Скоріше ці назви можна використовувати, як синоніми, не говорячи про зовсім іншу структуру соціології права, яка змінилася з часом, бо такі висновки передчасні. І до того ж, чи суть науки змінюється внаслідок її еволюції? Наукові парадигми не стоять на одному місці, вони змінюють одна одну, але суть науки залишається та ж, і на думку автора назва науки від цього не повинна ставати іншою.

Підводячи підсумок висловленим вище думкам, хотілося б наголосити саме на визначенні самостійного юридичного статусу соціології права серед інших гуманітарних наук. Підтвердження цього ми знаходимо в самому визначенні предмету даної науки як синтезу взаємодії юридичних і неюридичних чинників, зв'язку правових і неправових явищ. Дійсно, соціологія права ми не можемо віднести ні до теорії права, ні до загальної соціології, так само як і не можемо наголосити на міждисциплінарному статусі цієї науки, адже саме право є невід'ємним її об'єктом вивчення, а саме його соціальна обумовленість всією системою матеріальних і духовних чинників, механізм його дії в суспільстві, його вплив на інші соціальні інститути та ефективність дії в регулюванні суспільних відносин. Тому соціологія права посідає своє почесне місце серед інших юридичних дисциплін.

1. Керимов Д. А. Социология и правоведение. / Государство и право, 1999, №8, с.9-13. 2. Тадевосян Э. В. Социология права и ее место в системе наук о праве. / Государство и право, 1998, №1, С.50-54. 3. Социология права. Учебник / В. М. Сырых, В. Н. Зенков, В. В. Глазырин и др.; Под. ред. проф. В. М. Сырых: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – 3-е изд., стер. – М.: Юридический Дом "Юстицинформ", 2004. – 464 с. 4. Зайцева В. І. Місце юридичної соціології в системі правових наук // Науковий вісник Чернівецького університету. 2001. Випуск 125. Правознавство, с. 10-16. 5. Максимов С. І. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Харьков: "Право", 2002. – 328 с. 6. Тадевосян Э. В. Словарь – справочник по социологии и политологии. – М., 1996. – 272 с. 7. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права. Учебник для вузов. – М. Юрист 1995 г., 300 с. 8. Бабкин В. Д. Взаемозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права. / Проблеми філософії права. Том І., 2003, с. 12-16. 9. Боботов С. В. Буржуазная социология права. – М., 1978, 220 с. 10. Первалов В. Д. Юридическая социология. – М., 2000. 11. Писаренко И. Я. Социология права // Социологический словарь. – 2-е изд., перераб. И доп. – Мн.: Университетское, 1991. 12. Соціологія права. Навчальний посібник за загальною редакцією О. М. Джужи. – Київ ЮрІнком Інтер 2004 р. 286 с.

13. Лапаева В. В. Социология права / Под ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА.М), 2000. – 304 с. – (Краткие учебные курсы юридических наук). 14. Аберкомби Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь: Пер. с англ. под ред. С. А. Ерофеева. – Казань Изд-во Казан. Ун-та, 1997. – 326 с. 15. Кульчар К. Основы социологии права. – М.: прогресс, 1981. – 256 с. 16. Мейхью Л. Социология права // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. – М.: Прогресс, 1972. 257 с. 17. Лапаева В. В. Социология права: в поисках новой парадигмы // Государство и право. 1992. №7, с.12-17. 18. Туманов В. А. Вступ. ст. // Карбонье Ж. Юридическая социология. – М., 1986, С.3-12. 19. Лапаева В. В. Социология права как юридическая дисциплина? // Социологические исследования. – 1999. – №7, с.46-50. 20. Варчук В. В. Социология права – отрасль социологии // Социологические исследования. – 1996. -№11. 21. Ксенофонтос В. Н. Социология права: учебное

пособие / Изд-е 2-е. – М.: Р-Центр, 1998. – 159 с. 22. Савчук С. В. Юридична соціологія: предмет і місце в системі юридичних наук. – Чернівці "Рута", 2003, 190 с. 23. Погрібний О. О. До питання про предметно-об'єктну визначеність юридичної соціології // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 2006 р., вип. 32, С.320-326. 24. Оспанов С. И. Социология права: Учебное пособие для вузов. – Алматы: Раритет, 2002. – 336 с. 25. Карбонье Ж. Юридическая социология: пер. с фр. / Пер. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1986. – 352 с. 26. Гревцов Ю. И. Социология права. Курс лекций. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – 312с. 27. М. І. Мельник Правова соціологія – новий якісний рівень соціології права // Держава і права: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 16. – К.: Ін-т держави і пра ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 524 с. Надійшла до редколегії 20.10.10

В. Божко, канд. юрид. наук, доц.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ОПЛАТИ ПРАЦІ ВІД ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена порівняльному аналізу термінологічних відмінностей між оплатою праці та заробітною платою на прикладі вітчизняних монографічних досліджень, здійснених впродовж другої половини ХХ століття.

Ключові слова: оплата праці; заробітна плата; винагорода за працю; плата; правове регулювання оплати праці; працівник; роботодавець.

Статья посвящена сравнительному анализу терминологических отличий между понятиями оплата труда и заработная плата на примере отечественных монографических исследований, осуществлённых во второй половине ХХ века.

Ключевые слова: оплата труда; заработная плата; вознаграждение за труд; плата; правовое регулирование оплаты труда; работник; работодатель.

The article deals with the comparative analysis of terminological differences between labor payment and wages based on the national monographic research that was made during the second part of XX century.

Keywords: labor payment; wages; remuneration for work; legal regulation of labor payment; employee; employer.

Постановка проблеми. Серед усієї сукупності прийомів і засобів, які використовуються для формальної визначеності права, юридична термінологія відіграє вирішальну роль, бо терміни є тим будівельним матеріалом, за допомогою якого будуються правові норми. Саме тому в жодній іншій сфері життєдіяльності людини зовнішня форма вираження думки не має такого важливого, навіть доленосного значення, як в юриспруденції. Адже помилкові використання юридичних термінів, неточності в формулюванні норм права приводять до багатозначного розуміння змісту самого правила поведінки та, як наслідок, до зниження ефективності правового регулювання суспільних відносин, що є неприпустимим у правничій мові. До того ж, лексико-семантичні особливості української мови іноді перешкоджають однозначному розумінню і застосуванню термінів не лише в законотворчості, але й у сфері правозастосування, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою дослідження стали праці А.Д. Зайкіна [1, 2], Р.З. Лівшиця [3, 4], С.С. Каринського [5, 6], О.І. Процевського [7, 8], Л.Я. Гінцбурга [9] та інших дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Віддаючи належне науковому доробку названих учених, потрібно відмітити, що вони здебільшого спеціально не зосереджували свою увагу на співвідношенні змісту досліджуваних термінів.

Формулювання цілей статті. Нашою метою є виявлення правових позицій, сформульованих науковцями в своїх наукових дослідженнях щодо розмежування змісту термінів "заробітна плата" та "оплата праці".

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз відносин оплати праці впродовж досліджуваного періоду було здійснено авторським колективом у складі А.Д.Зайкіна та С.М.Шкурко в монографії "Правовые вопросы организации оплаты труда рабочих". В першу чергу доречно було б звернути увагу на те, що в назві самої монографії використано словосполучення "оплати пра-

ці", а не винагороди за працю, не заробітної плати. Натомість §1 монографії має назву "Поняття заробітної плати"; §2 "Відмінність заробітної плати від гарантійних і компенсаційних виплат" тощо. Тобто аналіз структури роботи свідчить, що авторський колектив не лише ототожнює поняття "заробітна плата" й "оплата праці", але й не вважає за необхідне сформулювати хоча б визначення оплати праці, організації оплати праці, хоча, на нашу думку, їх до цього зобов'язує назва монографії.

Відлунням ототожнення понять "заробітна плата" й "оплата праці" стало використання дослідниками таких термінів, як "організація заробітної плати" [1, с.3, 7] й "організація оплати праці" [1, с.4, 6]; "розмір заробітної плати" [1, с.8] й "розмір оплати праці" [1, с.3, 47]; "системи заробітної плати" [1, с.3, 17] й "системи оплати праці" [1, с.5, 20]; "правовідносини по заробітній платі" [1, с.12, 21] й "правовідносини по оплаті праці" [1, с.9] тощо.

Але в роботі дослідники напевно підсвідомо висловили й таку, на наш погляд, глибоку думку, в якій відображено справжній взаємозв'язок між досліджуваними категоріями. Так, розмірковуючи над диференціацією оплати праці залежно від вартості життя та природно-кліматичних умов праці, учені приходять до висновку, що "потрібно так побудувати оплату праці, щоб забезпечити не лише рівну грошову, але й реальну заробітну плату" [1, с.32]. І трохи далі: "Оплата лише тоді буде побудована вірно, коли робітники, що досягли більших результатів у роботі, отримають вищий заробіток" [1, с.32-33]. Тобто заробітна плата є результатом оплати праці, а не тотожними явищами. Щоправда, свідченням того, що процитовані щойно думки були здебільшого підсвідомими, стало подальше ототожнення термінів "заробітна плата" й "оплата праці".

Чергова непослідовність, на нашу думку, виявляється і щодо визначення того юридичного факту, із яким у працівника виникає суб'єктивне право на заробітну плату "як найважливіший елемент трудових відносин". Так, одного разу дослідники пов'язують його виникнення із "фактично виконаною роботою" [1, с.12], другого – "при фактичному виконанні роботи" [1, с.16]. Тобто якщо в